

Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja

Kelam, Maja

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:789298>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2021-09-23**

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository of evaluation works](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Preddiplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)

Maja Kelam

Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja

Završni rad

Zadar, 2016.

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Preddiplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)

Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja

Završni rad

Student/ica:

Maja Kelam

Mentor/ica:

Doc.dr.sc. Matilda Nikolić

Zadar, 2016.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Maja Kelam**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 29. rujna 2016.

Sadržaj

Sažetak.....	1
Abstract.....	2
1. Uvod.....	3
1.1. Religioznost.....	3
1.1.1. Definicije i počeci proučavanja.....	3
1.1.2. Tipologija religioznosti.....	4
1.1.3. Mjerenje religioznosti.....	6
1.2. Moral – definicija i teorijski okvir.....	7
1.2.1. Moralno rasuđivanje.....	9
1.2.2. Mjerenje moralnog razvoja.....	11
1.3. Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja.....	13
2. Cilj istraživanja.....	14
3. Problemi i hipoteze.....	14
4. Metoda.....	15
4.1. Ispitanici.....	15
4.2. Mjerni instrumenti.....	15
4.3. Postupak.....	17
5. Obrada rezultata.....	18
6. Rasprava.....	23
7. Zaključci.....	28
8. Literatura.....	29

Sažetak

Zrela religioznost uključuje kritičnost prema tradicionalnim religijskim vrijednostima i simbolima, otvorenost prema drugim religijama, snošljivost prema onima čija je religijska denominacija i orijentacija drukčija. Religioznost se često povezivala s moralom, a jedna od sastavnica morala jest i moralno rasuđivanje odnosno razmatranje moralnosti postupaka te odabir moralno najopravdanijeg. Fokusirajući se na dobro poznatu Kolbergovu teoriju moralnog rasuđivanja, neki istraživači su povezali zrelu religioznost s moralnim rasuđivanjem gdje se pokazalo da viši stupanj zrelosti religioznosti znači i viši stupanj moralnog rasuđivanja. Nadalje, neka istraživanja su pokazala da je moralno rasuđivanje pozitivno povezano s obrazovanjem odnosno s pohađanjem fakulteta te da obrazovanje igra ulogu u oblikovanju veze između religioznosti i moralnog rasuđivanja.

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati postoji li povezanost između zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja s obzirom na pohađanje odnosno nepohađanje fakulteta. Pri tomu se na uzorku od 112 osoba starosti od 21-24 godine (69 studenata zadarskog, splitskog te zagrebačkog sveučilišta i 43 pojedinca srednjoškolskog stupnja obrazovanja) nakon popunjavanja Upitnika sociodemografskih karakteristika primijenila Skala zrelosti religioznosti (modificirana hrvatska verzija Skale globalne razvijenosti vjere) te Test moralnog rasuđivanja (hrvatska verzija Testa moralnih kompetencija). Rezultati su pokazali da pohađanje fakulteta dovodi do zrelijeg moralnog rasuđivanja, ali i zreliju religioznost u odnosu na nepohađanje fakulteta. Uočen je i trend porasta procjene opravdanosti argumenata u funkciji faza moralnog razvoja kod obje skupine ispitanika te davanje veće procjene valjanosti argumentima koji odgovaraju nižim fazama moralnog rasuđivanja kod ispitanika koji ne pohađaju fakultet u odnosu na one koji ga pohađaju, dok su ispitanici koji pohađaju fakultet pokazali trend većeg uvažavanja argumenata koji odgovaraju kasnijim fazama moralnog razvoja u usporedbi s onima koji ne pohađaju fakultet. Utvrđena je i značajna negativna povezanost procijenjene religioznosti te zrelosti religioznosti. Nije utvrđena značajna povezanost moralnog rasuđivanja i zrelosti religioznosti.

Ključne riječi: zrelost religioznosti, moralno rasuđivanje, Kohlbergova teorija moralnog razvoja, obrazovanje

Relationship between religious maturity and moral reasoning

Abstract

Religious maturity includes criticism of the traditional religious values and symbols, openness to other religions, tolerance towards those whose religious denomination and orientation is different. Religiosity is often associated with morality and one of the components of morality is moral reasoning or, in other words, consideration of morality of actions and therefore selection of morally justified ones. Focusing on well-known Kohlberg's theory of moral development, some researchers have linked religious maturity with moral reasoning and it has been shown that a higher level of religious maturity indicates a higher level of moral reasoning. Furthermore, some studies have shown that moral reasoning is positively correlated with education i.e. attending faculty and that education plays a role in shaping correlation between religiosity and moral reasoning.

The aim of this study was to investigate whether there is a correlation between religious maturity and moral reasoning considering the attendance or non-attendance of the faculty. This was investigated on a sample of 112 participants aged from 21 to 24 (69 participants who attend Universities in Zadar, Split and Zagreb and 43 participants who do not attend faculty). Firstly, they filled Sociodemographic Questionnaire, after which Religious maturity scale (modified Croatian version of Faith Development Scale) and the Moral judgement test (Croatian version of Moral Competence Test) were applied. Results showed that attending faculty provides more mature moral judgement and also more mature religiosity unlike non-attendance of faculty. Furthermore, in both groups of participants there has been an upward trend of estimated justification of arguments as a function of stages of moral development. Focusing on participants who do not attend faculty, there has been a trend of giving higher estimates to the arguments that correspond to lower stages of moral reasoning in comparison to those who attend faculty, while participants who attend faculty showed a trend to a greater appreciation of the arguments that correspond to higher stages of moral development in comparison to those who do not attend faculty. A significant negative correlation was found between estimated level of religiosity and religious maturity. No significant correlation was found between moral reasoning and religious maturity.

Keywords: *religious maturity, moral reasoning, Kohlberg's theory of moral development, education*

1. UVOD

1.1. Religioznost

1.1.1. Definicije i počeci proučavanja

Od vremena kad je čovjek nastao, on je i vjerovao. Vjerovao je u postojanje više sile, postojanje i djelovanje nečeg nadljudskog što ima kontrolu nad prirodom i svim živim bićima i pojavama. Povezivanjem i okupljanjem ljudi koji su vjerovali nastala je i religija (lat. *religio*: vjera, od *religare*: povezivati, okupljati), koja se definira kao „sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i činova kojima čovjek izražava svoj odnos prema svetom. Taj odnos može biti subjektivan i objektivni. Kada je subjektivan, očituje se u osobnom štovanju i klanjanju pa je riječ o *religioznosti*. Kada se odnos prema svetomu objektivira u riječi (molitveni, vjeroispovjedni, dogmatski i pravni obrasci), gesti (obredi), predmetu (sakralni predmeti i objekti) i religijskoj zajednici, riječ je o objektivnoj religiji ili religijskoj ustanovi“ (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52381>). Druge definicije religioznosti pak naglašavaju onu njenu praktičnu stranu, objašnjavajući religioznost kao zanimanje za religiju, angažiranost ili sudjelovanje u religiji, što se više odnosi na kontinuum stupnja sudjelovanja u religijskim ritualima i religijskoj praksi, nego na visok stupanj religijske angažiranosti (Reber, 1995, prema Dragun, 2001). Kako god da se religioznost definirala i kojoj god religiji pojedinac pripadao (kršćanstvo, islam, budizam, hinduizam, judaizam...), ona neminovno utječe na razna područja pojedinčeva funkcioniranja i sveukupni pogled na svijet. Iz svakodnevnog se života da primijetiti kako religioznost pojedinca može utjecati na njegov odnos prema drugim ljudima, na njegov odnos prema radu, intelektualnom napretku i obrazovanju te čak i na odnos prema vlastitom zdravlju. Da religioznost ovisno o svom intenzitetu, razvojnom stupnju ili vrsti ima određen i specifičan utjecaj na pogled na svijet pokazali su i brojni istraživači poput Halla, Allporta, Fowlera, Batsona te mnogi drugi. Počeci znanstvenog proučavanja religioznosti se vežu uz Stanleya Halla koji je već 1882. godine objavio prilog o moralnom i religioznom odgoju, što se smatra službenim začetkom psihologije religioznosti (Dragun, 2001). Prema Pivčević (2005), psihologija religioznosti pokušava razumjeti religiozno ponašanje ljudi, njihove religijske stavove, iskustva i vrijednosti te odnos ljudi prema religiji. Jedan od glavnih problema koji psiholozi unutar ove domene pokušavaju ispitati jest postoje li „pogrešna“ (nezdrava, nezrela) religioznost i „prava“ (zdrava, zrela) religioznost i ako da, koji su kriteriji za njihovo razlikovanje (Dragun,

2001), što je izazvalo brojne kontroverze i potaknulo mnoga istraživanja psiholoških aspekata religioznosti.

1.1.2. Tipologija religioznosti

Pod pretpostavkom da postoje i nezrela i zrela religioznost, istraživači su pokušali napraviti distinkciju između ova dva koncepta na razne načine. Prema Dragunu (2001), već je i William James u svojim istraživanjima religioznosti početkom 20. stoljeća razlikovao „zdravi“ i „melankolični“ tip religioznosti, koji je, naspram zdravog, vezan uz psihopatološke pojave i radikalni pesimizam. Nadalje, John Dewey je razlikovao „unutarnju religioznost“ i „držanje vanjskih formi“, dok je teolog Arthur Nock razlikovao „konverziju“, odnosno religiju kao osobni izbor te „adheziju“, to jest religiju koja je samo naslijeđena od društva. Slično tome, Allen religioznost dijeli na „predanu“ (internalizacija religijskih vrijednosti) i „konformitetnu“ (poštivanje religijskih vrijednosti samo zbog društvenog pritiska). Lenski je pak dijeli na „osobno integriranu“ (zahvaća čitav život) i onu „društvenu“ (primarne su društvene veze). Svi ovi istraživači su zapravo na svoj način definirali nezrelu odnosno zrelu religioznost, no ipak je potrebna jedna općeprihvaćena definicija spomenutog koncepta. Psiholog, filozof, teolog i ekonomist Orlo Strunk je iznio jednu opsežnu, ali i sveobuhvatnu definiciju zrele religioznosti: *„Zrela religioznost je dinamička organizacija kognitivno-afektivno-konativnih čimbenika koji posjeduju određene karakteristike dubine i uzvišenosti uključujući visokosvjesni i artikulirani sustav vjerovanja, očišćen kritičkim procesima od djetinjih želja te vrlo prikladan i dovoljno obuhvatan da nađe smisao u svim životnim nestalnostima... Takav sustav vjerovanja, iako podložen iskušenju u duhu... će uključivati osjećaj povezanosti sa Svevišnjim..., ali će i određivati pojedinačno odgovorno ponašanje u svim područjima osobnih i interpersonalnih veza, uključujući i sfere poput moralnosti, ljubavi, rada i tako dalje“* (1965, prema Crapps, 1986, str. 364). Ipak jedan od istaknutijih istraživača koji je 1960-ih zapazio da se prema nekim aspektima religioznosti pojedinci mogu značajno razlikovati, a čija je koncepcija religioznosti općeprihvaćena jest Gordon W. Allport, koji je uveo podjelu religioznosti na intrinzičnu i ekstrinzičnu. Naime, religioznost nekih pojedinaca nadilazi osobne interese i cilj je sama po sebi, dok je kod nekih pojedinaca religioznost prvenstveno utilitarna te usmjerena na osobne dobiti od religioznosti poput socijalnog prihvaćanja (Ćubela Adorić, 2004). Religioznost koja je cilj sama po sebi se naziva *intrinzičnom religioznošću*, jer osoba prihvaća i njeguje vjeru zbog samih njezinih vrednota, dok se potomje spomenuta religioznost naziva *ekstrinzičnom religioznošću*, pri kojoj pojedinac zanemaruje zahtjeve vjere i njen autentični duh te pri kojoj je ključan način izgradnje

pojedinačeve religioznosti, ali i socijalno porijeklo tog pojedinca. Drugim riječima, intrinzično religiozni žive svoju religiju, a ekstrinzično religiozni je koriste za zadovoljavanje svojih potreba i ostvarivanje svojih ciljeva (Allport i Ross, 1967; Leutar i Josipović, 2008). Smatrajući ovakvu distinkciju nedovoljnom, Batson i Schoenrade uvode pojam *tragajuće religioznosti*, (engl. *religion as quest*), koja izražava stupanj u kojemu pojedinac iskazuje spremnost suočavanja s egzistencijalnim pitanjima (uvažavajući složenost tih pitanja), samokritičnost i pozitivno gledanje na religiozne sumnje te otvorenost prema vlastitom mijenjanju. Pri tomu pojedinac traži odgovore na egzistencijalna i religiozna pitanja, s punom spoznajom da možda i nema konačnih odgovora (1991, prema Dragun, 2007). Nadalje, pri istraživanjima religioznosti psiholozi se često pozivaju i na Fowlera i njegove model razvoja vjere (1981, prema Popović, 2003). Fowler (1981) drži da vjera nije uvijek nužno religiozna u svom sadržaju i kontekstu te da je ona zapravo način na koji pojedinac stvara sliku o sebi u odnosu na druge, oslanjajući se na zajednički smisao i svrhu. Uzimajući u obzir kognitivni i moralni razvoj te razvoj ega kroz život, Fowler definira šest razvojnih stadija vjere.

Predstadij razvoja vjere, odnosno „prva vjera“ odgovara životnom razdoblju do 4. godine života kad pojedinac nije u stanju razlikovati sebe u odnosu na druge (okolinu). S razvojem dolazi do razlikovanja sebe i okoline, no pojedinac još uvijek nije sposoban spoznati postojanje Boga.

Prvi stadij se odnosi na *inuitivno-projektivnu vjeru* (od oko 4. do 8. godine), kad dijete za sve nalazi smisao identificirajući se s roditeljima i drugim važnim osobama te kad vlastitu intuiciju i maštanja projicira u predodžbe religioznih sadržaja koje postaju temelj za daljnji religiozni rast.

Drugi stadij je *mitsko-doslovna vjera* (od 8. do 12. god.), u kojoj se dijete počinje zanimati za vjerovanja vlastite vjerske zajednice, no simbole i značenja tih vjerovanja shvaća doslovno, a Boga doživljava kao onog koji za „dobro“ nagrađuje, a za „zlo“ kažnjava. Ovaj stadij je prisutan i kod nekih odraslih osoba.

Treći stadij vjere jest *sintetičko-konvencionalna vjera* (od 12. do 17. god.), kad vjera sintetizira vrijednosti i informacije, pruža temelj za ostvarivanje identiteta, a Bog pomaže pojedincu otkriti tko je on zapravo. U ovom stadiju se pojedinac prilagođava očekivanjima i prosudbama drugih jer još uvijek nema izgrađen vlastiti identitet („konvencionalna vjera“).

Četvrti stadij se naziva *individuirajuće-reflektirajuća vjera* (poslije 17 god. do srednje dobi). Tad pojedinac kritički preispituje i ponovo vrednuje vjerske vrijednosti i simbole koje je preuzeo od svoje zajednice, što stvara, ali i oduzima određeni vjerski sadržaj. Mnogi odrasli ne dođu do ovog stadija, a kod nekih se i prilično kasno pojavi.

Peti stadij, *povezujuća ili konjuktivna vjera* (srednja životna dob) označava povezivanje sebe i svojih vrijednosti i „sadržaja“, kad se pojedinac oslobađa granica društvene i vjerske zajednice. Osobe koje dosegnu ovaj stadij su otvorene prema različitim religijama, traže sličnosti među njima te su odane pravdi.

Šesti stadij jest *univerzalizirajuća vjera* (kasna životna dob), koju dosegne mali broj pojedinaca duboke religioznosti (Mahatma Gandhi, Martin Luther King), a karakteriziran je savršenom religioznošću, „u Bogu utemeljenom ja“.

Kasniji stadiji označavaju sve zreliju religioznost, no većina pojedinaca ostane u nekom stadiju čitavog života, tako da zrelost religioznosti ne mora biti povezana s dobi (Popović, 2003; Ćubela Adorić, 2004). Također, brojna istraživanja pokazuju da su žene religioznije od muškaraca tj. da su praktično religioznije, ali i da su intrinzično religioznije od muškaraca (Donahue, 1985), no u zrelosti religioznosti nema neke značajne razlike između spolova (Ćubela Adorić, 2004). Nadalje, rezultati jednog hrvatskog istraživanja su ukazali na veću „tradicionalnu religioznost“ manje obrazovanih u Republici Hrvatskoj te stanovnika seoskih, manje urbanih sredina (Marinović Jerolimov, 2009), što implicira da kritička, zrela religioznost ipak zahtijeva viši stupanj obrazovanja. Iz svega navedenog se da zaključiti da zrela religioznost uključuje kritičko promišljanje o vrijednostima religije kojoj pojedinac pripada te internalizaciju i življenje onih dobrih vrijednosti religije što se primjerice vidi u kasnijim stadijima Fowlerovog modela te u Batsonovoj „tragajućoj religioznosti“, a na takav način će se spomenuti koncept promatrati i u ovom istraživanju.

1.1.3. Mjerenje religioznosti

Religioznost se u istraživanjima mjeri na različite načine, a istraživači se najčešće usmjeravaju na njen manifestni aspekt, poput učestalosti sudjelovanja u vjerskim obredima, izvršavanje crkvenih obveza (pričest, krizma, vjenčanje...) ili učestalosti molitve van obreda, što se drukčije naziva i crkvenost (Tadić, 1998; Ćubela Adorić, 2004). No, promatrajući navedene aspekte ne može se zaključiti o nečijim uvjerenjima, stavovima, vrijednostima i poštivanjima tih vrijednosti u svakodnevnom životu. Iako su konstruirane skale za mjerenje i takvih pokazatelja (npr. Francisova skala stava prema kršćanstvu i Skala vjerovanja u božansku intervenciju), kasnije su prema skali sociologa Glocka i Starka te skali sociologa Kinga i Hunta konstruirane sve ostale višedimenzionalne skale mjerenja religioznosti (Popović, 2003) prema kojima u obzir treba uzeti i vjerovanja, rituale, vjerska iskustva, znanja o religiji (Tadić, 1998), priznavanje vjere, pobožnost, uključenost u crkvu, religiozno

ponašanje, važnost religije za život i mnoge druge (Popović, 2003). Dragun (2001) navodi da pri mjerenju religioznosti može doći do problema tretiranja nekih ispitanika; naime, najčešći problem je što učiniti s ispitanicima koji imaju neku drugačiju religioznu orijentaciju, npr. tragajuću religioznost. Za njih je konstruirana posebna skala, tzv. *Quest Scale* (Batson i Schoenrade, 1991, prema Dragun, 2007), no na istoj skali se ne mogu diferencirati ispitanici različitih religijskih orijentacija, već samo identificirati oni spomenute religijske orijentacije. Također, tvrdnje na većini skala podrazumijevaju da je ispitanik barem donekle religiozan ili mogu biti pristrane u smislu da predstavljaju moguće tipične odgovore pripadnika određene religije pa bi trebalo pripaziti i da čestice na skalama ne budu religijski specifične (Dragun, 2001).

Fokusirajući se na koncept zrelosti religioznosti, konstruirane su i neke skale koje mjere upravo taj aspekt, međutim različito ga definiraju. Neki istraživači zrelost religioznosti definiraju kao intrinzičnu religioznost (Allport, 1967, prema Dragun, 2007), dok drugi istraživači intrinzičnu religioznost smatraju nezrelom i vjerski ortodoksnom te povezanom s desničarskom autoritarnošću. Prema njima je Batsonova „tragajuća religioznost“ jedna od mjera zrele religioznosti, kao što je slučaj i sa Skalom globalne razvijenosti vjere (Leak i Loucks, 1994, prema Leak i Randall, 1995) i sa tzv. Fowlerovom skalom religioznih stavova (Jugel, 1992, prema Leak i Randall, 1995). Navedene skale su konstruirane na osnovu Fowlerovog modela razvoja vjere te definiraju zrelu religioznost kao rezultat osobnih traganja pojedinca o otkrivanju istine koju u sebi sadrže sve religije i prikazuju zrelo religioznog pojedinca kao osobu koja je tolerantna i otvorena za spoznaje drugih religija (Leak i Randall, 1995, prema Popović, 2003). Jedna od takvih skala koje na spomenuti način definiraju zrelost religioznosti je Skala zrelosti religioznosti (Ćubela Adorić, 2004), koja se koristila u ovom istraživanju. S obzirom da „...svaka kultura, religija i moralni kodeks, ima neku vrst pravila o odnosima između roditelja i djece, o spolnom ponašanju, govorenju istine, svetosti života i o tome što pripada a što ne pripada pojedincu ili skupini“ (prema Dragun, 2001), odnos religioznosti i morala ispitan je i objašnjen u nastavku ovog istraživanja.

1.2. Moral – definicija i teorijski okvir

Pitanja koja se tiču morala su oduvijek bila zanimljiva svim ljudima, primjerice zašto netko stavlja tuđu dobrobit ispred vlastite dobrobiti, kako se moral usvaja i razvija kod pojedinca te

može li se na temelju njegova moralnog rasuđivanja predvidjeti njegovo moralno ponašanje i slično. Nastojeći odgovoriti na prethodna pitanja, pripadnici različitih istraživačkih struja su pokušali definirati moral i njegov razvoj proučavanjem i opažanjem različitih društvenih sustava. Kao što je prethodno navedeno, sam Hall je na neki način počeo istraživanja morala objavljivanjem svog priloga o religioznom i moralnom odgoju djece 1882. godine (Dragun, 2007). Prema Hrvatskoj enciklopediji Leksikografskog zavoda Miroslava Krleže (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862>), moral (prema lat. *moralis*: ćudoredan, moralan) jest „sustav nepisanih društvenih normi što određuju način ponašanja u određenoj društvenoj skupini, zajednici, a zasnivaju se na običajima i na općenito prihvaćenim mjerilima vrjednovanja postupaka sa stajališta načela »dobra« ili »zla«. Moral je povijesno određen, oblikuje se u izravnoj vezi s uvjetima života zajednice, kulturnom tradicijom i religijskim predodžbama“. Iako bi ova definicija mogla biti zadovoljavajuća, postoje razne psihologijske definicije morala ovisno o filozofskom usmjerenju kojem pripada određena psihologijska škola pa tako postoje psihoanalitička, bihevioristička, nativistička, evolucionistička/biološka, kulturološka te kognitivno-razvojna određenja morala. *Psihoanalitičari* drže da se moral stječe internalizacijom društvenih normi putem superega ili savjesti te emocija koje reguliraju samokontrolu npr. osjećaj krivnje (Sagan, 1998, prema Hren, 2008), dok Bandura (1991) kao predstavnik suvremenog *biheviorizma* drži da se moral razvija usvajanjem normi putem promatranja i imitacije u svrhu izbjegavanja kazne i dobivanja nagrade (teorija socijalnog učenja), što se kasnije i internalizira i ne traži vanjska potkrepljenja. *Nativisti* pak moral opisuju u terminima prosocijalnog ponašanja te njegov razvoj objašnjavaju urođenim osjećajima empatije, krivnje ili straha koji navode ljude na moralno ponašanje (Kagan, 1984, prema Hren, 2008). *Evolucionisti i biološki psiholozi* moral objašnjavaju pomoću evolucijske funkcije morala i prirodne selekcije (omogućava opstanak) , hormona i neuroanatomije (Alexander, 1987, prema Hren, 2008), dok *kulturolozi* pak objašnjavaju moral kao naslijeđe društvene tradicije koja se usađuje primjerice kroz običaje i religijske poruke. To naslijeđe se može primijetiti i u književnosti, običajima, mitologiji te lingvističkim formama pojedinog društva (Shweder i sur., 1998). Iako su objašnjenja svih ovih teorija bila logična, empirijski dokazane i dosad najprihvaćenije jesu *kognitivno-razvojne teorije* morala, prema kojima je moralno postupanje svjestan izbor te koje u središte proučavanja morala stavljaju kognitivne procese poput rasuđivanja, što je središnja odrednica morala u dvojbenim situacijama (prema Hren, 2008).

1.2.1. Moralno rasuđivanje

Kao što je navedeno, kognitivno-razvojne teorije morala drže da je u moralno dvojbenim situacijama središnja odrednica morala moralno rasuđivanje. Prema Myyri (2003), Rest je 1984. godine ponudio četverokomponentni model morala prema kojem moralno ponašanje pojedinca ovisi o četiri komponente: moralnoj osjetljivosti, moralnom rasuđivanju, moralnoj motivaciji te moralnom karakteru. Prema ovom modelu, *moralno rasuđivanje* je prosudba o tome što je u nekoj moralno dvojbenoj situaciji ispravno ili pogrešno učiniti odnosno što bi pojedinac koji se nalazi u takvoj situaciji trebao učiniti (Myyri, 2003). Kohlberg je još 1958. godine u svojoj disertaciji iznio ideju o stadijima moralnog razvoja u životu pojedinca, fokusirajući se na moralno rasuđivanje, iako se kasnije pokazalo da se moral ne sastoji samo od moralnog rasuđivanja (Rest, 1984, prema Myyri, 2003) te da zrelo moralno rasuđivanje ne znači i takvo moralno ponašanje (Rest, Narvaez, Thoma i Bebeau, 2000). Bazirajući se na Piagetovoj koncepciji moralnog razvoja, ovaj kognitivni, hijerarhijski model moralnog razvoja pretpostavlja da u moralnom razvoju pojedinca ne dolazi samo do veće količine znanja o kulturalnim vrijednostima u funkciji dobi, već dolazi do aktivne transformacije u strukturi mišljenja pojedinca i u skladu s tim, do napretka u "moralnoj misli" kroz tri faze (šest stupnjeva) razvoja (Kohlberg i Hersh, 1977).

Na prvoj, *pretkonvencionalnoj razini*, osoba je responzivna na kulturalna pravila i oznake dobrog i lošeg, ispravnog i pogrešnog te to interpretira u terminima fizičkih i hedonističkih posljedica akcije (nagrade, kazne, razmjene usluga) ili u terminima fizičke moći onoga koji ta pravila postavlja, što znači da su moralna pravila eksternalna.

1. Prvi stupanj moralnog razvoja je stupanj *usmjerenosti na kažnjavanje i poslušnost* u kojem je ispravnost akcije određena fizičkim posljedicama te akcije tj. ono za što je osoba nagrađena jest ispravna akcija, a ono za što je kažnjena jest pogrešna akcija, bez obzira na stvarno značenje tih posljedica. Osoba je usmjerena na sebe te izbjegava kaznu i teži nagradi.
2. Drugi stupanj jest *instrumentalno-relativistička orijentacija*, u kojem pojedinac razmišlja o ispravnoj akciji kao o onoj koja je instrumentalna, zadovoljava njegove osobne potrebe, a ponekad i tuđe. Moralno ispravno ponašanje se temelji na reciprocitetu i jednakim (dobrim i lošim) uvjetima za sve, po principu "oko za oko, zub za zub".

Druga, *konvencionalna razina* se temelji na konformiranju s moralnim načelima i vrijednostima roditelja i šire socijalne grupe kojoj pojedinac pripada. Bitno je ispuniti

očekivanja društva i poštovati zakone koji su doneseni s namjerom da se uspostavi red u društvu, a iste nije potrebno propitivati.

3. Treći stupanj moralnog razvoja jest *stupanj interpersonalne suglasnosti ili orijentacija prema dobrom dječaku/djevojčici*. U ovom stupnju pojedinac smatra da je dobro ponašanje ono koje ispunjava tuđa očekivanja, koje pomaže drugima i koje drugi odobravaju. Ispravnost ponašanja se često prosuđuje prema namjeri, a najvažnije je da društvo pojedinca procijeni kao dobrog i pristojnog.
4. Četvrti stupanj moralnog razvoja jest *stupanj orijentacije ka zakonu i redu*, često zvan *normativni stupanj*. Pojedinac je orijentiran na poštivanje autoriteta, fiksnih pravila i zakona te održavanje društvenog poretka. Zakoni služe ljudima, tu su da bi ih se poštovalo, a na taj način se pridonosi dobrobiti svih ljudi općenito.

Na posljednoj, *postkonvencionalnoj razini* se nalazi vrlo mali postotak ljudi, svega 10-15% (McLeod, 2011), a moralne vrijednosti i principi se definiraju van autoriteta i van osobnih identifikacija sa socijalnim grupama.

5. Na petom stupnju, *društvenom ugovoru i orijentaciji na zakonodavstvo*, pojedinci su posvećeni vrijednostima koje su dogovorene u cijelom društvu i usmjereni su na opća prava pojedinaca. Zakoni su relativni i treba ih se poštovati jedino ako ne krše opća etička načela i prava pojedinaca; u suprotnom se trebaju mijenjati na način da osiguraju najveću moguću dobrobit za najveći broj ljudi.
6. Posljednji, šesti stupanj, *stupanj univerzalnih etičkih principa*, je gotovo nedostižan; pojedinac se vodi općim etičkim načelima koja su iznad zakona i društva, koja se baziraju na osiguravanju jednakosti i pravde za sve ljude te na poštivanju ljudskog dostojanstva bez obzira na ono što je propisano zakonom. Ako zakon ne ide u prilog dobrobiti ljudi, pojedinci na ovom stupnju ga ignoriraju ili čak protestiraju protiv njega. Prema Hrenu (2008), ovaj stupanj dostižu samo ljudi visokog obrazovanja u području filozofije, morala i etike.

Uz Kohlbergov model moralnog razvoja koji je bio svojevrsan temelj za razvoj drugih sličnih modela, bitno je spomenuti i neke druge modele koji su odgovor na Kohlbergov model i pokušaj prevladavanja nedostataka istog.

Među prvim takvima se ističe model Carol Gilligan iz 1982. godine koja je zamjerila Kohlbergu što je model bazirao samo na intervjuima s dječacima odnosno muškarcima, što znači da navedeni stadiji odražavaju zapravo moralni razvoj muškog spola (Hren, 2008). Naime, prema tom modelu je izgledalo da muškarci dospijevaju do viših razina moralnog razvoja u odnosu na žene. To se, prema Gilligan, može pripisati muškoj orijentaciji na

formalnu pravdu, zakone, pravila i apstraktne principe, dok su žene ipak orijentirane na interpersonalne odnose, suosjećanje i brigu. Kasnija istraživanja su pokazala da je Gilliganina optužba Kohlberga neosnovana te da i muškarci i žene sagledavaju moralne dileme kroz obje perspektive: i onu orijentiranu na pravdu i onu orijentiranu na brigu (Crain, 2014).

Pregledom literature se pokazalo da, iako bi stariji pojedinci trebali biti i na višem stupnju moralnog razvoja (Kohlberg i Hersh, 1977), velika većina pojedinaca starije dobi može ostati na nižim stupnjevima moralnog razvoja, što može ovisiti o drugim faktorima poput obrazovanja. Naime, prema Restu i sur. (2000), formalno obrazovanje može objasniti 30-50% varijance rezultata na DIT-u (Defining Issues Test), testu moralnog rasuđivanja koji su kreirali Rest i njegovi suradnici. Također, King i Mayhew (2002) su pokazali da čak i kad se kontrolira dob i ulazni stupanj moralnog rasuđivanja nakon završetka srednje škole, osobe koje su pohađale fakultet su napredovale u moralnom rasuđivanju, dok osobe koje nisu pohađale fakultet, nisu ni napredovale u moralnom rasuđivanju. Ovi nalazi se objašnjavaju time da su obrazovaniji pojedinci temeljitiji u svojim moralnim prosudbama jer imaju više resursa za racionalno promišljanje i evaluiranje kompleksnih informacija (Banerjee, Huebner i Hauser, 2010), što je polazna pretpostavka ovog istraživanja.

1.2.2. Mjerenje moralnog razvoja

Kohlberg je bio pionir na području istraživanja moralnog razvoja pa je tako, na temelju shvaćanja da je moralno rasuđivanje središnja odrednica morala te da je riječ o cjeloživotnom procesu, i prvi kreirao mjerni instrument za ispitivanje istog, točnije kreirao je *Intervju moralnih prosudbi* (engl. *Moral Judgement Interview*; Kohlberg, 1981). Spomenuti mjerni instrument je zapravo polustrukturirani intervju tijekom kojeg ispitanik mora odgovoriti na pitanja vezana uz deset hipotetskih moralnih dilema, opredijeliti se za moralno ispravan postupak i objasniti svoj odabir. Takav način mjerenja moralnog rasuđivanja je napušten jer zahtijeva iznimnu uvježbanost ispitivača, rezultati bi donekle bili subjektivno određeni, a i ispitanici bi se trebali izražavati kao "moralni filozofi" (Hren, 2008). Neokohlbergovski pristup, čiji su začetnici Rest i suradnici, se nadovezuje na Kohlbergov rad, a nastao je iz istraživanja instrumentom koji je alternativa prvobitnom Intervjuu moralnih prosudbi, a to je *Test određivanja tema* (TOT; engl. *Defining Issues Test – DIT*). Spomenuti test je namijenjen za skupno testiranje i objektivno ocjenjivanje moralnog rasuđivanja pojedinaca starijih od 12 godina; upravo iz tog razloga mjerenje počinje s drugim stupnjem moralnog rasuđivanja, jer djeca u dobi od

dvanaest godina više ne bi trebala (u uvjetima neometanoga kognitivnog razvoja) biti na prvom, heteronomnom, stupnju moralnog razvoja (Hren, 2008). Instrument se sastoji od pet priča, a u svakoj od njih je jedna moralna dvojba za koju su ispitanicima ponuđeni odgovori zamišljenih likova, a ispitanici moraju prepoznati odgovor koji ukazuje na višu razinu moralnog rasuđivanja. Ovaj instrument je prevladao teškoće verbalizacije odgovora ispitanika u Kohlbergovom intervju, ali druge probleme predstavljaju njegov opseg i relativno duga primjena te nepostojanje jedinstvene mjere kao indikatora opće razine moralnog rasuđivanja (Proroković, 2016). Prema Proroković (2016), Thoma je 2005. godine konstruirao instrument za mjerenje posrednih koncepata kod adolescenata (eng. Intermediate Concept Measure for Adolescents – AD-ICM), koji mjeri moralni stav koji je povezan s realnim životnim kontekstom, što je zapravo jako bitno za adolescente, a temelji se na pretpostavci postojanja univerzalnih vrijednosti ili vrlina koje su sastavni dio identiteta i moralnog karaktera (npr. iskrenost, samokontrola, pravičnost, odgovornost, poštovanje drugih...). Nadalje, na temelju Kohlbergove definicije moralne kompetencije kao „sposobnosti donošenja odluka i prosudbi koje su moralne (temeljene na internalnim principima) te sposobnosti ponašanja u skladu s takvim prosudbama“ (Kohlberg, 1964, prema Lind, 1999), Lind je 1985. godine konstruirao test za mjerenje moralnog rasuđivanja koji je kasnije preimenovan u *Test moralne kompetencije* (Lind, 1985, prema Lind 1999). Naime, Lind je pokušao premostiti neke od nedostataka spomenutih mjernih instrumenata i učiniti ih jednostavnijim za primjenu u praksi (Proroković, 2016) pa je konstruirao spomenuti instrument na temelju svoje *teorije dvostrukog aspekta moralnog ponašanja*. Naime, Lind je pretpostavio da ljudi iz različitih kultura kao i ljudi unutar iste kulture imaju različite moralne standarde, no prema univerzalnoj moralnoj filozofiji, također se pretpostavlja da postoje neka zajednička moralna načela koja vrijede u različitim kulturama i pružaju osnovu za razvoj kulturno oslobođenih kompetencija moralnog rasuđivanja (Lind, 2003, prema Proroković, 2016). U Testu moralnih kompetencija, ispitanik se mora suočiti sa argumentima suprotnima njegovom stajalištu o nekom teškom problemu, a kao mjera moralne kompetencije izračunava se C-indeks, koji odražava sposobnost osobe da o argumentima sudi u skladu sa svojim moralnim načelima. Međutim, C-indeks kao mjera moralne kompetencije ima i značajan nedostatak jer način njegova izračunavanja omogućuje da pojedinac koji daje visoku važnost argumentima koji korespondiraju niskim razinama moralnog rasuđivanja, a nisku važnost argumentima koji se odnose na visoke faze moralnog rasuđivanja, može postići neopravdano visok rezultat na testu.

Lindova ideja je bila osnova za konstrukciju Testa moralnog rasuđivanja (Proroković, 2016), kojim je Lindov ozbiljan nedostatak izračuna C-indeksa anuliran te je stoga korišten u ovom istraživanju.

1.3. Odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja

Kao što je već prethodno rečeno, kulturolozi objašnjavaju moral kao naslijeđe društvene tradicije koje se može usaditi kroz religijske poruke. Da prvi oblici moralnih načela i jesu zapisani u religijskim knjigama može se primjerice primijetiti uvidom u Deset Božjih Zapovijedi napisanih u Bibliji. Neki istraživači su pronašli da je religioznost studenata poslovnih studija bila prediktor njihove etičke savjesnosti te da je smanjivala prihvatljivost etički neprihvatljivih scenarija njima postavljenih tijekom istraživanja (Conroy i Emerson, 2004). Dakle, za pretpostaviti bi bilo da su religiozni pojedinci (što zbog straha od božanske kazne, što zbog naučenih pravila) zasigurno i moralniji i etički savjesniji, no da nismo prethodno napravili distinkciju između zrele i nezrele religioznosti, naša pretpostavka bi zasigurno bila i pogrešna. Naime, religioznost ne utječe direktno na moralno rasuđivanje, ali može se pretpostaviti njihova veza. Wisneski, Lytle i Skitka (2009) su pokazali da osobe koje su više religiozne imaju veće povjerenje u sudstvo, vlast i autoritete te da su autoritarnije, što implicira da su zapravo na drugoj razini Kohlbergova razvoja moralnog rasuđivanja. Nadalje, osobe koje su više religijski "povezane" tj. koje su ortodoksnije u toj svojoj religioznosti pokazuju nižu moralnu kompetenciju (Duriez i Soenens, 2006) te je njihovo moralno rasuđivanje manje principijelno vođeno (Glover, 1997). Prema Kirkpatricku (1993), intrinzična religioznost (koja je prema Allportu zrela, a prema nekima nezrela religioznost) je prediktor diskriminatornih stavova i predrasuda prema drukčijima, što znači da osobe s takvom religioznošću ne bi mogle moralno rasuđivati na postkonvencionalnoj razini Kohlbergova razvoja moralnog rasuđivanja. Slično tomu, neki istraživači su pronašli negativnu povezanost ekstrinzične i intrinzične religioznosti s moralnim rezoniranjem (Sapp i Gladding, 1987, prema Duriez i Soenens, 2006) te pozitivnu povezanost tragajuće religioznosti (koja zapravo definira zrelu religioznost) s moralnim rezoniranjem (Glover, 1997, prema Duriez i Soenens, 2006). Zanimljivo je i da je stvarno religijsko znanje kao što je poznavanje Biblije pozitivno povezano sa sofisticiranijim razinama Kohlbergovog modela (Nelson, 2004). Prema Stapleton (2013), značajan prediktor postkonvencionalnog moralnog rezoniranja jest tragajuća religioznost, koja je i sastavni dio Skale zrelosti religioznosti koja je korištena u ovom istraživanju; takvi ispitanici su manje rigidni, kompleksnije razmišljaju o

problemima te imaju nižu razinu tolerancije socijalnih konvencija (Ji i Suh, 2008, prema Stapleton, 2013).

Velik broj istraživača je govorio o važnosti religijske orijentacije za moralni razvoj, a neki su tvrdili da i obrazovanje igra ulogu u oblikovanju veze između religioznosti i moralnog razvoja (Ji, 2004), što će se u ovom istraživanju i provjeriti ispitivanjem odnosa relativno novoistraživanog koncepta zrelosti religioznosti te moralnog rasuđivanja na ispitanicima iste kronološke dobi koji pohađaju fakultet i onima koji ne pohađaju fakultet.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Ispitati razine zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja te njihov odnos kod pojedinaca različitog stupnja obrazovanja.

3. PROBLEMI I HIPOTEZE

1. Utvrditi postoji li efekt obrazovanja na:

- a) moralno rasuđivanje
- b) zrelost religioznosti.

Hipoteza 1a: S obzirom na prijašnja istraživanja kojima se ukazalo na pozitivnu povezanost moralnog rasuđivanja i obrazovanja, odnosno pohađanja fakulteta, za očekivati je da će oni koji imaju više resursa za racionalno promišljanje o kompleksnim informacijama tj. oni koji pohađaju fakultet imati veći indeks moralnog rasuđivanja u odnosu na one koji ne pohađaju fakultet.

Hipoteza 1b: S obzirom na rezultate istraživanja prema kojima su manje obrazovani pojedinci manje kritični i tradicionalno religiozni, što implicira da je za zrelu religioznost potrebno kritičko promišljanje, za očekivati je da je za zreliju religioznost potrebna viša razina obrazovanja, odnosno da će oni koji pohađaju fakultet biti zrelije religiozni u odnosu na one koji ne pohađaju fakultet.

2. Utvrditi postoji li povezanost između zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja kod ispitanika koji pohađaju fakultet i onih koji ne pohađaju fakultet.

Hipoteza 2: S obzirom na prijašnja istraživanja kojima se ukazalo na manju rigidnost, nižu toleranciju socijalnih konvencija te kompleksnije razmišljanje o problemima kod zrelo religioznih pojedinaca, za očekivati je da će između zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja postojati pozitivna povezanost, odnosno da će oni zrelije religiozni pojedinci i zrelije rasuđivati o moralnim dilemama i obrnuto.

4. METODA

4.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 112 ispitanika, od čega su 43 ispitanika sa srednjoškolskim stupnjem obrazovanja koji su nezaposleni, zaposleni privremeno ili sezonski ili su u stalnom radnom odnosu te 69 studenata Sveučilišta u Zadru (smjer: anglistika, talijanski jezik, informacijske znanosti, kultura i turizam, geografija, povijest), Splitu (Prirodoslovno-matematički fakultet, smjer: informatika, tehnika, matematika te Fakultet elektrotehnike, strojarstva i brodogradnje, smjer: računarstvo) te Zagrebu (Kineziološki fakultet). Dob muškaraca i žena je u skupini onih koji pohađaju fakultet bila je izjednačena ($M-m=22.83$, $M-\bar{z}=22.53$, $t(67)=-1.28$, $p>.05$), kao i u skupini onih koji ne pohađaju fakultet ($M-m=22.73$, $M-\bar{z}=22.16$, $t(41)=-1.90$, $p>.05$), a dobni raspon ispitanika u uzorku kretao se od 21 do 24 godine. Skupinu pojedinaca srednjoškolskog stupnja obrazovanja je sačinjavalo 24 žene te 19 muškaraca, a skupinu studenata 39 žena te 30 muškaraca. Studenti i oni koji ne pohađaju fakultet se međusobno nisu razlikovali po dobi ($M_f=22,67$, $M_n=22,42$, $t(110)=1,31$, $p>.05$). U uzorak nisu uključeni ispitanici koji su izjavili da uopće nisu religiozni, o čemu su izvijestili prije popunjavanja Skale zrelosti religioznosti. Uzorak korišten u ovom istraživanju je bio prigodan.

4.2. Mjerni instrumenti

- *Upitnik sociodemografskih karakteristika* koji je sadržavao pitanja o spolu, dobi, pohađanju fakulteta te o ostalim sociodemografskim karakteristikama.
- *Skala zrelosti religioznosti* se sastoji od osam čestica s po dvije tvrdnje koje se odnose na isti aspekt religioznosti, ali izražavaju različito zrela poimanja, odnosno jedna tvrdnja odražava religioznost drugog ili trećeg stupnja Fowlerovog modela razvoja vjere, a druga tvrdnja odražava religioznost četvrtog ili petog stupnja istog tog modela.

Na svakoj čestici ispitanik bira onu tvrdnju koja bolje odražava njegov način razmišljanja te dobiva jedan bod ako je odabrao onu koja odražava zreliju religioznost pa tako njegov rezultat može varirati između 0 i 8. Prvu verziju ove skale u Hrvatskoj je primijenila Popović (2003) kao skraćenu verziju Skale globalne razvijenosti Leaka i Louksa iz 1994. godine, a u ovom istraživanju korištena je njena modificirana verzija (Ćubela Adorić, 2004). U prvoj primjeni modificirane verzije u poduzorku studenata vrijednost Cronbach alpha koeficijenta kao indikatora pouzdanosti kretala između 0.70 i 0.73 (dob: 18-37 godina), a u poduzorku odraslih ispitanika (32-37 godina) isti koeficijent je iznosio 0.65, što je u oba slučaja zadovoljavajuće, s obzirom na dobnu heterogenost ispitanika, posebice onih u skupini odraslih (Ćubela Adorić, 2004). U ovom istraživanju, Cronbach alpha koeficijent iznosio je 0.72. S obzirom na zadovoljavajuće metrijske karakteristike modificirane verzije Skale zrelosti religioznosti, ista je korištena i u ovom istraživanju.

Prije popunjavanja samog mjernog instrumenta od ispitanika se tražio odgovor na dvije dodane, zasebne čestice. Ispitanik je prvenstveno trebao procijeniti koliko je religiozan na skali od 1 do 5 („1- uopće nisam religiozan“; „2- donekle nisam religiozan“; „3- niti jesam niti nisam religiozan“; „4- donekle sam religiozan“; „5- potpuno sam religiozan“), a zatim, ako je religiozan, trebao je izvijestiti kojoj vjeroispovijesti pripada (katoličanstvo, pravoslavlje, islam ili neka druga).

- *Test Moralnog Rasuđivanja (TMR)* se sastoji od dvije moralne dileme u kojima pojedinac/akter iz priče donosi određenu odluku. Za svaku od donesenih odluka predloženo je po šest pro i contra argumenata koji opravdavaju, odnosno ne opravdavaju odluku pojedinca te koji su po svom sadržaju prilagođeni Kohlbergovim fazama moralnog razvoja. Zadatak ispitanika je da na skali od šest stupnjeva (bez mogućnosti neutralnog odgovora) procijeni u kojoj mjeri su mu prihvatljivi/neprihvatljivi predloženi argumenti, što omogućuje procjenu „optimalnih“ odgovora na šest teoretskih razina moralnog rasuđivanja. Ovaj test je konstruirala Proroković (2016) kao modificiranu verziju Lindovog *Moral Judgement Testa* (1985, kasnije preimenovan u *Moral Competence Test*), kojemu je za cilj prevladavanje nedostataka spomenutog testa. Za razliku od Lindovog C-indeksa, u ovom testu se kao mjera moralnog rasuđivanja (moralne kompetencije) predlaže tzv. IMR (indeks moralnog rasuđivanja) koji se temelji se na procjeni odstupanja od „optimalnog profila“. Definiranje optimalnog profila polazi od pretpostavke da će osoba s

najvećom razinom moralnog rasuđivanja biti ona koja procjenjuje najvažnijim argumentom (u potpunosti prihvatljivim) onaj koji predstavlja najviši, šesti stupanj moralnog rasuđivanja, za jedan stupanj manje prihvatljivim procjenjuje argument koji predstavlja peti stupanj i tako redom do onog argumenta koji predstavlja najniži, prvi stupanj moralnog rasuđivanja, a koji procjenjuje kao potpuno neprihvatljiv argument. IMR predstavlja parametar koji varira u rasponu od 0 do 1 gdje niži rezultat ukazuje na nižu razinu moralnog rasuđivanja, a viši rezultat na višu razinu.

Ovim testom se također mogu ispitati i tzv. humanistička orijentacija (HO), koja predstavlja prosjek odgovora na pro argumentima prve dileme i contra argumentima druge dileme te tzv. konzervativna orijentacija (KO), koja se odnosi na prosjek odgovora na contra argumentima prve dileme i pro argumentima druge dileme. Test također ukazuje i na dominantnost stava pri rasuđivanju, na što pak ukazuje indeks dominantnosti stava koji se može izračunati kombinacijom odgovora ispitanika na obje dileme. Kreće se u rasponu od 0 do 1, a viši rezultat ukazuje da je kod ispitanika prisutan veći utjecaj stava (pozitivnog ili negativnog) na odgovore koje daje prilikom procjene opravdanosti pojedinih argumenata i suprotno. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach Alpha) ovog testa iznosi 0.79, a u ovom istraživanju iznosila je 0.75, što se smatra zadovoljavajućim.

4.3. Postupak

Ispitivanje je provedeno u periodu od veljače do travnja 2016. godine. Na studentima različitih studijskih usmjerenja je istraživanje provedeno tijekom njihovih predavanja (uz prethodni dogovor i dopuštenje profesora), dok su ispitanici sa srednjoškolskim stupnjem obrazovanja sudjelovali u istraživanju na lokacijama zadarskih autoškola te u svojim domovima. Ispitanike se također zamolilo za sudjelovanje u istraživanju te im je rečeno da u bilo kojem trenutku mogu pitati ispitivača ako im je nešto nejasno ili odustati od istraživanja ako to žele. Svim ispitanicima su detaljno objašnjene upute (koje su i napisane na početku svakog mjernog instrumenata) te im je zajamčena povjerljivost podataka i anonimnost. Studenti kronološke dobi od 21-24 godine su odabrani u uzorak ponajviše zbog kompleksnosti TMR-a, pod pretpostavkom da će studenti treće godine preddiplomskih studija i studenti diplomskih studija bolje razumjeti sadržaj mjernog instrumenta, ali i zato što su dulje u doticaju s obrazovanjem, što je jedna od varijabli u ovom istraživanju. Da bi ispitanici bili izjednačeni po dobi, ispitanici sa srednjoškolskim stupnjem obrazovanja odnosno oni koji ne pohađaju fakultet su također birani po navedenom dobnom kriteriju. Ispitivanje je trajalo

od 15-30 minuta, ovisno o motivaciji i koncentraciji ispitanika. Istraživanje se provodilo grupno u predavaonicama ili autoškolama, no ako to nije bilo moguće, kao što je već navedeno, ispitanicima se pristupalo i individualno.

5. OBRADA REZULTATA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja s obzirom na pohađanje odnosno nepohađanje fakulteta, pri čemu su postavljena dva problema. Rezultati na zavisnim varijablama indeksa moralnog rasuđivanja i zrelosti religioznosti su izračunati u skladu s uputama autorica mjernih instrumenata, a da bi se dobio uvid u iste, prvenstveno su izračunati deskriptivni parametri korištenih varijabli.

Tablica 1. Osnovni deskriptivni parametri za indeks moralnog rasuđivanja (M, SD, asimetričnost, K-S test) kod ispitanika koji pohađaju (N=69) i ispitanika koji ne pohađaju fakultet (N=43).

	Pohađanje fakulteta	Indeks moralnog rasuđivanja
<i>M</i>	da	0,50
	ne	0,46
<i>SD</i>	da	0,08
	ne	0,08
Asimetričnost (± standardna pogreška)	da	-0,04±0,29
	ne	-0,37±0,36
Spljoštenost (± standardna pogreška)	da	-0,08±0,57
	ne	0,33±0,71
K-S test	da	D=0,08
	ne	D=0,07

Tablica 2. Osnovni deskriptivni parametri (M, SD, asimetričnost, K-S test) zrelosti religioznosti te procjene religioznosti kod ispitanika koji pohađaju fakultet (N=69) i ispitanika koji ga ne pohađaju (N=43) za rezultat ostvaren na Skali zrelosti religioznosti i procjenu stupnja religioznosti.

	Pohađanje fakulteta	Zrelost religioznosti	Procjena stupnja religioznosti
<i>M</i>	da	6.07	3.95
	ne	4.97	4.02
<i>SD</i>	da	1.85	0.94
	ne	2.24	0.83
Asimetričnost	da	-1.09±0,29	-0.76±0,29

(± standardna pogreška)	ne	0,09±0,36	-0.56±0,36
Spljoštenost	da	0,67±0,57	-0,15±0,57
(± standardna pogreška)	ne	-1,39±0,71	0,10±0,71
K-S test	da	D= 0.228**	D= 0.286**
	ne	D= 0.159	D= 0.256**

**p<.01

Iz navedenih parametara je vidljivo da distribucije rezultata na obje zavisne varijable odstupaju od normalne distribucije, no kako su apsolutne vrijednosti indeksa asimetričnosti i spljoštenosti relativno niske, odnosno riječ o blago asimetričnim i blago leptokurtičnim (zrelost religioznosti) odnosno blago platikurtičnim distribucijama (stupanj religioznosti), u nastavku će se koristiti parametrijska obrada podataka.

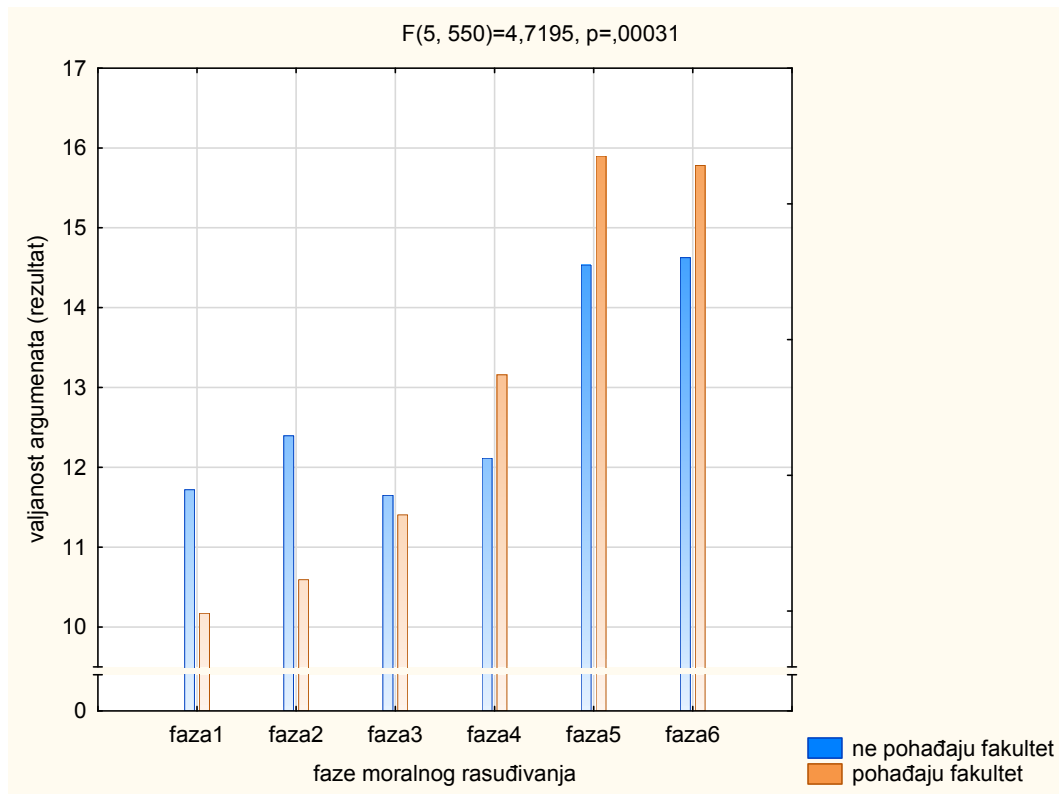
Kako bi se utvrdilo postoji li efekt obrazovanja na moralno rasuđivanje, odnosno postoji li razlika u moralnom rasuđivanju s obzirom na obrazovanje, na varijabli indeksa moralnog rasuđivanja između ispitanika koji pohađaju fakultet i ispitanika koji ga ne pohađaju izračunat je t-test za nezavisne uzorke. Odabir ovog testa bio je opravdan budući da je Levenov test pokazao da je zadovoljena pretpostavka o homogenosti varijanci.

Tablica 3. Prikaz rezultata t-testa za nezavisne uzorke na varijabli indeksa moralnog rasuđivanja na uzorku ispitanika koji pohađaju fakultet (N=69) i ispitanika koji ga ne pohađaju (N=43).

t- test	$t = -2.40$
	$df = 110$
	$p = 0.005$
Levenov test	$F = 0.109$
	$df = 110$
	$p = 0.741$

Izračunom t-testa za nezavisne uzorke utvrđena je statistički značajna razlika u moralnom rasuđivanju s obzirom na obrazovanje odnosno (ne)pohađanje fakulteta uz razinu rizika manju od 5% ; uvidom u aritmetičke sredine rezultata na ovoj varijabli kod onih koji pohađaju i onih

koji ne pohađaju fakultet, može se zaključiti da su ispitanici koji pohađaju fakultet imali veći indeks moralnog rasuđivanja u odnosu na ispitanike koji ne pohađaju fakultet.

Slika 1. Procjena valjanosti argumenata prilagođenih fazama moralnog rasuđivanja s obzirom na pohađanje (N=69) odnosno nepohađanje fakulteta (N=43)

Na Slici 1. je vidljiv trend porasta procjene opravdanosti argumenata u funkciji faza moralnog razvoja kod obje skupine ispitanika. Osim navedenog, također je zamjetan i trend davanja veće procjene valjanosti argumenata koji odgovaraju nižim fazama moralnog rasuđivanja ispitanika koji ne pohađaju fakultet u odnosu na one koji ga pohađaju, dok ispitanici koji pohađaju fakultet pokazuju trend većeg uvažavanja argumenata koji odgovaraju kasnijim fazama moralnog razvoja u usporedbi s onima koji ga ne pohađaju.

Kako bi se odgovorilo na pitanje o utjecaju obrazovanja na zrelost religioznosti (prvi istraživački problem), ali i na procjenu ispitanika o tome koliko su religiozni provedeni su t-testovi za nezavisne uzorke uz prethodnu provjeru homogenosti varijanci.

Tablica 4. Prikaz rezultata t-testa za nezavisne uzorke na varijabli zrelosti religioznosti na uzorku ispitanika koji pohađaju fakultet (N=69) i ispitanika koji ga ne pohađaju (N=43).

	<i>M-f</i>	<i>M-nf</i>	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>P</i>	<i>Levene</i>	<i>p-Levene</i>
Zrelost religioznosti	6,07	4,98	-	-	-	4,79	0,03
Procjena stupnja religioznosti	3,96	4,02	0,64	0,38	0,49	0,48	0,49

f– ispitanici koji pohađaju fakultet
nf– ispitanici koji ne pohađaju fakultet

Izračunom t-testa za nezavisne uzorke, nije dobivena statistički značajna razlika u procijenjenom stupnju religioznosti između onih koji pohađaju i koji ne pohađaju fakultet uz razinu rizika veću od 5% .

S obzirom da kod testiranja razlika u zrelosti religioznosti nije zadovoljena pretpostavka o homogenosti varijanci korišten je Welchov test.

Tablica 5. Prikaz rezultata Welchovog t-testa na varijabli zrelosti religioznosti na uzorku ispitanika koji pohađaju fakultet (N=69) i ispitanika koji ne pohađaju fakultet (N=43)

<i>F</i>	7.21
<i>df</i>	110
<i>p</i>	0.008

Izračunom Welchovog t-testa nejednakih varijanci utvrđena je statistički značajna razlika u zrelosti religioznosti s obzirom na obrazovanje odnosno (ne)pohađanje fakulteta uz razinu rizika manju od 5% ; uvidom u aritmetičke sredine rezultata na ovoj varijabli, može se zaključiti da su odgovori ispitanika koji pohađaju fakultet bili zrelije religiozni u odnosu na odgovore ispitanika koji ne pohađaju fakultet.

Nadalje, kako bi se utvrdilo postoji li značajna povezanost između zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja kod ispitanika koji pohađaju i onih koji ne pohađaju fakultet, izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacije između spomenutih varijabli.

Tablica 6. Prikaz rezultata izračuna Pearsonovih koeficijenata korelacije između rezultata na varijabli zrelosti religioznosti te indeksa moralnog rasuđivanja kod ispitanika koji pohađaju fakultet (N=69) i ispitanika koji ne pohađaju fakultet (N=43).

	<i>r</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
pohađanje fakulteta	-0.02	110	0.88
nepohađanje fakulteta	0.05	110	0.75

Izračunom Pearsonovih koeficijenta korelacije unutar pojedinih skupina (ispitanici koji pohađaju i ispitanici koji ne pohađaju fakultet), nisu utvrđene statistički značajne povezanosti između zrelosti religioznosti i (indeksa) moralnog rasuđivanja uz razinu rizika veću od 5 % .

6. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja je bio ispitati odnos zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja s obzirom na obrazovanje. Koncept zrelosti religioznosti je relativno nov pojam, s obzirom da se u dosadašnjim istraživanjima religioznosti u većini slučajeva koristio sadržajni pristup religioznosti (ono u što se vjeruje i što se prakticira). Ovim istraživanjem se religioznosti pokušalo pristupiti fokusirajući se na ulogu koju ona ima u životu pojedinca i na osnovno pitanje što čini motivacijsku ulogu religioznosti. S obzirom da je autorica Skale zrelosti religioznosti koristila spomenuti pristup (Ćubela Adorić, 2004), u ovom istraživanju je korištena upravo ta skala. Da su za zrelost religioznosti potrebne i zrelije kognitivne funkcije, pokazala su neka recentna istraživanja (Stapleton, 2013) u kojima se kao prediktor postkonvencionalnog moralnog rezoniranja navodi tragajuća religioznost, koja se po svojoj prirodi nalazi na višim stupnjevima Fowlerovog modela razvoja vjere. Prema ovim nalazima, da se zaključiti kako je tragajuća religioznost, odnosno zrela i kritička religioznost pozitivno povezana s moralnim rasuđivanjem (Dragun, 2007), a također se i pokazalo da viši stupanj obrazovanja, konkretnije pohađanje fakulteta ima efekt i na zrelije moralno rasuđivanje (King i Mayhew, 2002), ali na zrelost religioznosti (prema Marinović Jerolimov, 2009).

Prvi problem je ovog istraživanja bio je utvrditi postoji li efekt obrazovanja na moralno rasuđivanje te na zrelost religioznosti. Pretpostavljeno je da će ispitanici koji pohađaju fakultet zrelije moralno rasuđivati u odnosu na one koji ne pohađaju fakultet, s obzirom da oni obrazovaniji posjeduju više resursa za racionalno promišljanje o kompleksnim informacijama (Banerjee i sur., 2010), što znači da bi indeks moralnog rasuđivanja trebao biti veći za ispitanike koji pohađaju fakultet. Statističkom analizom podataka očekivani efekt je i dobiven; dobivena je statistički značajna razlika između dviju skupina ispitanika u moralnom rasuđivanju (Tablica 3), s tim da su ispitanici koji pohađaju fakultet imali statistički značajno veći indeks moralnog rasuđivanja u odnosu na njihove vršnjake koji ne pohađaju fakultet (Tablica 1). Navedenim nalazima koji su u skladu s prijašnjima te iz njih izvedenim zaključcima, prva hipoteza ovog istraživanja, točnije njen prvi dio jest potvrđen. Još jedna zanimljivost vezana za ovaj problem odnosi se na rezultate na pojedinim fazama moralnog rasuđivanja. Naime, iz grafičkog prikaza (Slika 1), uočljiv je trend porasta procjene opravdanosti argumenata u funkciji faza moralnog razvoja kod obje skupine ispitanika, no vidljiv je i trend davanja veće procjene valjanosti argumentima koji odgovaraju nižim fazama moralnog rasuđivanja kod ispitanika koji ne pohađaju fakultet u odnosu na one koji ga pohađaju, dok su ispitanici koji pohađaju fakultet pokazali trend većeg uvažavanja

argumenata koji odgovaraju kasnijim fazama moralnog razvoja u usporedbi s onima koji ne pohađaju fakultet.

Drugi dio ovog problema bio je ispitati efekt obrazovanja na zrelost religioznosti. Naime, poput moralnog rasuđivanja, i zrelija religioznost zahtijeva kritički um za kojeg su potrebni razvijeniji kognitivni procesi koji su više prisutni kod onih obrazovanih, dok su oni manje obrazovani uglavnom „uvjereni vjernici“ te su više tradicionalno i nekritički religiozni (Marinović Jerolimov, 2009). Prema svemu sudeći, zrelije religiozni u ovom slučaju bi trebali biti ispitanici koji pohađaju fakultet u odnosu na one koji ga ne pohađaju, što je i pretpostavljeno ovim istraživanjem te je isto i dobiveno; statističkom obradom podataka dobivena je statistički značajna razlika u zrelosti religioznosti između navedenih dviju skupina (Tablica 5), s tim da su ispitanici koji pohađaju fakultet pokazali zreliju religioznost u odnosu na ispitanike koji ne pohađaju fakultet (Tablica 4). Što se tiče procjene stupnja religioznosti, između onih koji pohađaju i onih koji ne pohađaju fakultet nije bilo značajne razlike. S obzirom na dobivene nalaze, potvrđena je i druga hipoteza ovog istraživanja.

Drugi problem bio je ispitati postoji li povezanost zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja, a prema dosadašnjim nalazima je i pretpostavljeno da će postojati pozitivna povezanost dvaju konstrukata, odnosno da će oni zrelije religiozni i zrelije moralno rasuđivati o prezentiranim dilemama i obrnuto. Statističkom obradom podataka, između indeksa moralnog rasuđivanja i zrelosti religioznosti nije utvrđena statistički značajna povezanost (Tablica 6), što bi značilo da je posljednja pretpostavka ovog istraživanja odbačena. Jedno od objašnjenja ovakvih nalaza davno je ponudio i Kohlberg (1981, prema Stapleton, 2013) koji je nakon što je ponudio model razvoja moralnog rasuđivanja zapravo osporio postojanje bilo kakve veze između religioznosti i moralnog rasuđivanja, za koje je smatrao da su dva odvojena procesa; religioznost se temelji na otkrivenjima božanskog autoriteta, a moralno rasuđivanje na racionalnim argumentima za pravednost, na koje utječu više razine kognitivnog razvoja te izlaganje sociomoralnim iskustvima i dilemama, što se događa tijekom višeg obrazovanja. Iako bi ovo moglo biti objašnjenje, istraživači nakon Kohlberga su uspjeli povezati tragajuću religioznost i postkonvencionalno moralno rasuđivanje, što implicira da je ipak bitan tip religijske orijentacije pojedinca u objašnjavanju veze između dvaju konstrukata. Međutim, pronađena pozitivna povezanost se najčešće odnosila na povezanost rezultata Skale tragajuće religioznosti (Batson i Schoenrade, 1991, prema Dragun, 2007) i moralnog rasuđivanja, za koju je Dragun (2007) naveo da je bila povezana s brojnim varijablama koje su indikativne za individualistički stav općenito prema društvenoj participaciji (npr. socijalni kriticizam, potreba za vlastitom jedinstvenošću) te sa "žrtvi-usmjerenom" motivacijom za

pomaganjem pa izgleda da skala tragajuće orijentacije mjeri neke aspekte zrelosti ličnosti, ali ostaje upitno mjeri li i religioznu zrelost odnosno religioznost. Također, prema Leaku (2003), ova skala ne mjeri „religiju kao potragu“, već egzistencijalnu anksioznost i osobne konflikte. Skala korištena u ovom istraživanju je zapravo hrvatska verzija Skale globalne razvijenosti vjere, koja zrelost religioznosti ne definira samo kao tragajuću religioznost, već zasigurno uključuje i druga poimanja zrelosti religioznosti. Nadalje, prema Duriezu i Soenensu (2006), oni koji su visoko religiozni, konzervativni i submisivni ne moraju biti ni više ni manje dobroćudni i tolerantni od onih koji nisu toliko religiozni i konzervativni, odnosno moralno rezoniranje takvih pojedinaca će ovisiti o ozbiljnosti njihovih religijskih obveza, predanosti i moralnom stupnju koji su norma za njihovu religijsku zajednicu. Još jedan problem može biti priroda same skale. Naime, tvrdnje većine skala podrazumijevaju da osoba koja odgovara jest koliko-toliko religiozna pa na taj način nereligiozna osoba nema mogućnost izabrati odgovor kakav bi njoj odgovarao (Dragun, 2007). Iako su u prvoj primjeni Skale zrelosti religioznosti primijenjene u ovom istraživanju sudjelovali i ateisti, u ovom istraživanju se pokazalo da nereligiozne osobe smatraju da se čestice ne odnose na njih. Naime, nereligiozne osobe su izjavljivale da nisu sudjelovale u tom dijelu istraživanja jer im nedostaje tvrdnja koja ne bi sadržavala pojmove poput „crkva“ i „Bog“ te koja, prema njihovim riječima, „ne implicira ni rigidnost u religioznosti, ali ni potpuni kriticizam vjere, Boga i crkve koju nemamo“. Ateisti koji su popunili skalu su izjavljivali da su zaokruživali tvrdnje koje bi zaokružili da su donekle religiozni. S obzirom na ovaj problem, potpuno nereligiozni ispitanici su isključeni iz istraživanja pa je moguće da se ograničavanjem samo na religiozne ispitanike, ili one s barem umjerenim interesom za religiju, smanjio ukupni varijabilitet rezultata na mjerama religioznosti što ima za posljedicu niže korelacije s drugim varijablama (u ovom istraživanju nepostojanje korelacije s moralnim rasuđivanjem), što je bio slučaj u nekim istraživanjima u kojima su predominantno sudjelovali religiozni ispitanici (Donahue, 1985). Nadalje, Maltby i Lewis (1996) su predložili da se uz pojedine tvrdnje koje se odnose na ispitanike osobno, ponude tri moguća odgovora: "da", "nisam siguran" i "ne". Autori su primijenili taj oblik odgovora u istraživanjima na američkom, engleskom i irskom uzorku te izvješćuju kako su primjerice skali intrinzične i skali ekstrinzične religioznosti na ovaj način poboljšana psihometrijska svojstva (Maltby, 1999).

Naposljetku, zanimljivo je spomenuti da se u istraživanju dobila značajno negativna povezanost rezultata na Skali zrelosti religioznosti te procjene religioznosti na skali od 1 do 5 ($r(110) = -0.45, p < .05$) što bi značilo da što su se ispitanici procjenjivali religioznijima, to je njihov rezultat zrelosti religioznosti bio niži i obrnuto. Iako se radi samo o subjektivnim

procjenama religioznosti koje možda i nisu najbolji pokazatelj nečije religioznosti te ne znamo što ispitanici podrazumijevaju pod pojmom religioznosti, ovakav nalaz bi se mogao objasniti već spomenutom vezom „uvjerenih vjernika“ i njihove zrele religioznosti. Naime, u jednom hrvatskom istraživanju se pokazalo da su ti „uvjereni vjernici“, koji su u potpunosti religiozni, zapravo nekritički i tradicionalno religiozni pa je prema tome i logično zaključiti da nisu zrelo religiozni (Marinović Jerolimov, 2009), dok je rezultat onih manje religioznih na ovoj skali bio viši vjerojatno zbog otvorenosti prema drugim religijama i općenito prema promjenama u tom području života. Tomu u prilog idu i rezultati prve primjene ove modificirane skale, gdje je rezultat agnostika u zrelosti religioznosti bio značajno veći u odnosu na rezultat vjernika, a također se i pokazala negativna povezanost ove skale s procjenama interesa za religiju i važnosti religije u svakodnevnom životu (Ćubela Adorić, 2004).

Iako su se ovim istraživanjem dobili djelomično očekivani rezultati, potrebno je spomenuti neke potencijalne metodološke poteškoće koje su se pojavile tijekom provođenja istraživanja. Naime, nije bilo moguće kontrolirati iskrenost ispitanika na Skali zrelosti religioznosti, koja je po svojoj prirodi transparentna te su socijalno poželjni odgovori lako mogući, osobito ove dobne skupine, s obzirom da je iz razvojne psihologije poznato da adolescenti i mladi imaju izraženu tendenciju socijalno poželjnog odgovaranja. Također, obrazovanijim ispitanicima je lakše prilagođavati svoje odgovore na taj način pa je ova saznanja korisno uzeti u obzir u slučaju nekih nelogičnih rezultata pri mjerenju ovog konstrukta. Kao što je već spomenuto, neki istraživači navode da bi pri primjeni skala religioznosti valjalo uzeti u obzir uvrštavanje tvrdnji koje ne uključuju pojmove poput „crkva“ i „Bog“ (Dragun, 2007), već bi umjesto „crkva“ bi moglo stajati „zajednica kojoj pripadam po vjerskom određenju“, umjesto „vjera“ ili „religija“ bi moglo stajati „religijska orijentacija“ / „vjersko određenje“ te umjesto „Bog“ bi moglo stajati „natprirodne sile“, tako da bi i nereligiozni pojedinci mogli bez problema rješavati spomenute skale, no upitno je da li bi tako modificirana skala i dalje mjerila neke aspekte religioznosti. Nadalje, kod ispitivanja moralnog rasuđivanja ispitanici su izvještavali o različitoj prirodi dviju dilema postavljenih u ovom istraživanju; naime, prva dilema koja se tiče krađe hrane od onoga koji ima i viška da bi se osigurao opstanak bližnjih može utjecati na to da ispitanici (bez obzira na obrazovanje), visoko vrednuju odgovore koji predstavljaju viši stupanj moralnog rasuđivanja, što se može objasniti specifičnom političko-ekonomskom situacijom u Republici Hrvatskoj gdje zakon i vlasti ne idu u prilog malom čovjeku, već „buržujskom“ dijelu stanovništva pa izazivaju bunt većine građana. Moguće je i da je prva dilema realnija i bliža ispitanicima s obzirom na spomenutu situaciju, što može utjecati na

rezoniranje o moralnoj ispravnosti čina. S druge strane, odgovori na drugu dilemu su direktno vezani uz odluku o ljudskom životu i to ispitaniku bliske osobe pa je moguće da ispitanici budu na višem stupnju moralnog rasuđivanja u jednoj dilemi, dok u drugoj to ne bude slučaj. Također bi bilo korisno uključiti i političku orijentaciju kao korelat moralnog rasuđivanja, što su neki istraživači i učinili (Emler, Renwick i Malone, 1983).

S obzirom da su oba mjerna instrumenta korištena u ovom istraživanju relativno nova (osobito Test moralnog rasuđivanja), komentare ispitanika te navedene druge zamjerke bi svakako trebalo uzeti u obzir u svrhu poboljšanja nadolazećih istraživanja u ovoj domeni te bi svakako trebalo više istraživati zrelost religioznosti kako bi se uklonili stereotipi o svim religioznima kao o nužno konzervativnima, konvencionalnima te konformističnima zakonu i pravilima.

7. ZAKLJUČCI

1. a) Utvrđena je statistički značajna razlika u moralnom rasuđivanju s obzirom na obrazovanje; ispitanici koji pohađaju fakultet su u prosjeku imali veći indeks moralnog rasuđivanja u odnosu na one koji ne pohađaju fakultet.

b) Utvrđena je statistički značajna razlika u zrelosti religioznosti s obzirom na obrazovanje; ispitanici koji pohađaju fakultet su u prosjeku bili zrelije religiozni u odnosu na one koji ne pohađaju fakultet.
2. Nije utvrđena statistički značajna povezanost između zrelosti religioznosti i moralnog rasuđivanja na uzorku ispitanika koji pohađaju fakultet i onih koji ga ne pohađaju.

8. LITERATURA

- Allport, G. W. i Ross, J. M. (1967). Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432-443.
- Bandura (1991). Social Cognitive Theory of Moral Thought and Action. U W. M. Kurtines, J. L. Gewirtz (ur.), *Handbook of Moral Behavior and Development*, 1 (str. 45-103). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Banerjee, K., Huebner, B. i Hauser, M. (2010). Intuitive Moral Judgments are Robust across Variation in Gender, Education, Politics and Religion: A Large-Scale Web-Based Study. *Journal of Cognition and Culture*, 10, 253-281
- Conroy, S. J. i Emerson, T. L. N. (2004). Business Ethics and Religion: Religiosity as a Predictor of Ethical Awareness among Students. *Journal of Business Ethics*, 50, 383-396
- Crain, W. (2014). *Theories of Development: Concepts and Applications. Sixth edition.* Harlow: Pearson Education Limited
- Crapps, R. W. (1986). *An Introduction to Psychology of Religion.* Georgia: Mercer University Press.
- Ćubela Adorić, V. (2004). Skala zrelosti religioznosti. U Proroković, A., Lacković-Grgin, K., Ćubela Adorić, V. i Penezić, Z. (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv.2.* Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Donahue, M. J. (1985). Intrinsic and Extrinsic Religiousness: Review and Meta-Analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48(2), 400-419.
- Dragun, A. (2001). Povezanost religiozne orijentacije, seksualnosti i prosocijalnosti. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 12(1-2), 201-223.
- Dragun, A. (2007). *Utjecaj preferiranja konzistencije na odnos religiozne orijentacije i prosocijalnog ponašanja.* Magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Sveučilišta u Zagrebu.

- Duriez, B. i Soenens, B. (2006). Religiosity, moral attitudes and moral competence: A critical investigation of the religiosity–morality relation. *International Journal of Behavioral Development*, 31(1), 75–82
- Emler, N., Renwick, S. i Malone, B. (1983). The relationship between moral reasoning and political orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(5), 1073-1080
- Fowler, J. W. (1981). *Stages of Faith: The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, San Francisco: Harper Collins Publishers
- Glover, R. J. (1997). Relationships in Moral Reasoning and Religion Among Members of Conservative, Moderate, and Liberal Religious Groups. *The Journal of Social Psychology*, 137, 247-254
- Hren, D. (2008). *Utjecaj visokoškolskog obrazovanja na razvoj moralnog rasuđivanja osoba mlađe odrasle dobi*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje, preuzeto 25.07. 2016. sa <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52381>, te sa <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=41862>
- Ji, C. C. (2004). Religious Orientations in Moral Development. *Journal of Psychology & Christianity*, 23, 22-30
- King, P. M. i Mayhew, M. J. (2002). Moral judgement in higher education: insights from the Defining Issues Test. *Journal of Moral Education*, 31(3), 248-270.
- Kirkpatrick, L. A. (1993). Fundamentalism, Christian Orthodoxy, and Intrinsic Religious Orientation as Predictors of Discriminatory Attitudes. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(3), 256-268
- Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development Volume 1: The philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper & Row
- Kohlberg, L. i Hersh, R.H. (1977). Moral development: A review of the theory. *Theory into practice*, 16(2), 53-59.

- Leak, G. K. i Randall, B. A. (1995). Clarification of the Link Between Right-Wing Authoritarianism and Religiousness: The Role of Religious Maturity. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(2), 245-252.
- Leutar, Z. i Josipović, A. M. (2008). Neke dimenzije religioznosti mladih. *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja*, 6(3), 397-420.
- Lind, G. (1999). *An Introduction to Moral Judgement Test (MJT)*. Konstanz: Department of Psychology, University of Konstanz
- Maltby, J. (1999). Religious orientation and Eysencks personality dimensions - the use of the amended religious orientation scale to examine the relationship between religiosity, psychoticism, neuroticism and extraversion. *Personality & Individual Differences*, 26(1), 79-84.
- Maltby, J. i Lewis, C. A. (1996). Measuring intrinsic and extrinsic orientation toward religion: amendments for its use among religious and non-religious samples. *Personality and Individual Differences*, 21(6), 937-946.
- Marinović Jerolimov, D. (2009). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004.: između kolektivnoga i individualnoga. *Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, 43(2), 303-338.
- McLeod, S. (2011). *Simply Psychology: Kohlberg*, preuzeto 25.07.2016. sa <http://www.simplypsychology.org/kohlberg.html>
- Myyri, L. (2003). *Components of Morality: A Professional Ethics Perspective on Moral Motivation, Moral Sensitivity, Moral Reasoning and Related Constructs Among University Students*. Academic Dissertation. Helsinki: Department of Social Psychology, University of Helsinki.
- Nelson, D. (2004). Bible Knowledge and Moral Judgement: Knowing Scripture and Using Ethical Reasoning. *Journal of Research on Christian Education*, 13(1), 41-57
- Pivčević, T. (2005). *Konstrukcija upitnika religioznosti za pripadnike katoličke vjeroispovijesti i provjera nekih njegovih mjernih karakteristika*. Diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Sveučilišta u Zagrebu.

- Popović, A. (2003). *Autoritarnost i različiti pokazatelji religioznosti kod studenata*. Neobjavljeni diplomski rad. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru.
- Proroković, A. (2016). *Test moralnog rasuđivanja*. Zbirka psihologijskih skala i upitnika. Zadar: Odjel za psihologiju Sveučilišta u Zadru
- Rest, J., Narvaez, D., Thoma, S. i Bebeau, M. (2000). A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research. *Journal of Moral Education*, 29(4), 381-395.
- Shweder, R., Goodnow, J., Hatano, G., LeVine, R., Markus, H. i Miller, P. (1998). The cultural psychology of development: One mind, many mentalities. U Damon, W. (ur.), *Handbook of child psychology*, (Vol 1). New York: Wiley.
- Stapleton, M. (2013). An Investigation of Moral Development: the Effect of Religiosity on Kohlbergian Moral Reasoning. *Student Psychology Journal of Ireland*, 4, 95-113
- Tadić, S. (1998). Religiozno iskustvo – neistraživana i/ili neistraživa dimenzija religije i religioznosti. *Društvena istraživanja*, 35(3), 359-373.
- Wisneski, D. C., Lytle, B. L. i Skitka, L. J. (2009). Gut Reactions: Moral Conviction, Religiosity and Trust in Authority. *Psychological Science*, 20(9), 1059-1063